

September 2002

Om hösten

av *Gudrun Persson*

Redaktör för Bulletinen

Epost: gudrun.persson@mbox301.swipnet.se

Det mörknar och även denna varma sommar blir höst. Ett nytt nummer av Bulletinen förgyller måhända en av de mörka kvällarna.

En innovation i detta nummer är de **doktorandpresentationer** ni hittar i numret. Tanken är att de doktorander som vill kan skicka in information och kort presentera sina avhandlingar. På detta sätt sprids information på enklaste sätt om vilken forskning som pågår inom Sällskapetets område. Listan i slutet kommer att fyllas på efterhand.

I övrigt har **Harriet Lackstén** tagit pulsen på ryssarna i dagens (och gårdagens) Berlin. *Den brinnande ängeln* gick på Operan i våras och **Lars-Erik Blomqvist** lotsar elegant bland symbolister, mystiker och magiker. Han avslöjar bland annat varför **Brjusov** satt i Visby på Gotland och skrev hem till Ryssland om ringmuren, kyrkoruinerna och havet.

I bokanmälningarna finns en spännande anmälan med många aspekter på temat Ryssland - Europa. Där finns också en anmälan av en avhandling som behandlar medborgarskapet i de baltiska staterna - en alltid lika brännbar fråga - inte bara på andra sidan Östersjön.

Hög puls bland ryssar i Berlin

av *Harriet Lacksten*

Bibliotekarie, Judiska biblioteket och Internationella biblioteket, Stockholm

Epost: harriet.lacksten@ssb.stockholm.se

Till Berlin har det kommit emigranter från Ryssland och Sovjet under de senaste 100 åren. De har kommit i vågor.

Den första kom efter ryska revolutionen 1917 och efterföljande inbördeskrig, nästa kom 1941-1945, sedan följde dissidenterna från 60-talet och framåt. Den fjärde

vågen var de judar som sipprade ut från Sovjetryssland via Wien. Nu är vi framme vid den femte vågen. Det är alla de som kommit till Tyskland efter 1989.

I Berlin bor det numera uppskattningsvis 150 000 personer med rysk bakgrund. Den judiska församlingen har återigen vuxit till den största i Tyskland, tack vare den invandring av ryska judar som skedde efter 1989. Återigen finns ryska bokhandlar, föreningar, klubbar och t.o.m. tv-program och egen radioredaktion. På *SFB 4 – Radio Multi-Kulti* sänds det både juridisk och medicinsk rådgivning för rysktalande.

En representant för den femte vågens ryska emigranter är **Wladimir Kaminer**. Han är född i Moskva 1967, där han bl.a. studerade dramaturgi bosatt i Berlin sedan 1990 och är en av de populäraste yngre författarna i Berlin just nu. Han skriver på tyska och har publicerat två novellsamlingar ("Russendisko", 2000, som utkommit i ett flertal upplagor, och "Schönhauser Allee", 2001), och en roman ("Militärmusik", 2001) inom loppet av 2 år. Han skriver artiklar i olika tidningar och tidskrifter, bl.a. i *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Han har en fast programtid på radiostationen SFB 4 – Radio Multi-Kulti, där han kåserar om grannar, vänner och vardagen i största allmänhet i stadsdelen Prenzlauer Berg, närmare bestämt runt Schönhauser Allee. Där är han själv bosatt med sin fru och sina två barn.

På Kaffee Burger arrangerar han det populära "Russendisko" där Berlins ryska och andra partysugna kan dansa hela natten till sovjetiska hits och rysk rockmusik och där Kaminer själv framträder som DJ. För att alla tidigare Sovjetmedborgare ska känna sig riktigt som hemma anordnas det tillställningar med namn "Vild diskodans till minne av den stora Oktoberrevolutionen" eller "Proletkult".

Kaminers berättelser är fyllda med ett brokigt persongalleri. Det är främst denna den femte vågens ryska emigranter, judar och andra som skildras. Det är den arbetslöse bildhuggaren, vars skulptur efter många om och men hamnar på en lekplats, skådespelaren som arbetar på dagis och skraddaren som egentligen är arkeolog. Det är Kaminers far som vid 68 års ålder bestämmer sig för att ta körkort i Berlin för att få lite spänning i tillvaron och avverkar den ene ryske körskoleläraren efter den andre. Där finns Markus, den passionerade samlaren av gamla germanska föremål och ryska fruar. Vi träffar på Marina vars man övergett henne för en ballerina vars ballerino övergett henne för sin bästa väns dotter etc etc. och som testat Berlins professionella häxor för att börja må bättre.

Men Kaminers Prenzlauer Berg är också en bubblande mångnationell gryta. "Tyskar, vietnameser, ryssar, konstnärer, arbetare – här finns det inga majoriteter" säger han själv om sin stadsdel Prenzlauer Berg (*Neue Zürcher Zeitung* 5/2-2001)., Här lever alla sida vid sida: Den vietnamesiske grannen som är stolt ägare till speceriaffären med det informativa namnet "Lebensmittel" (Livsmedel). Där finns italienarna från den närbelägna lilla italienska restaurangen, som visar sig vara greker, som lärt sig italienska på folkhögskola. På den ryska sushi-baren arbetar

både mongoler och vietnameser sida vid sida i köket. Där finns också den turkiske Mercedesägaren, vars bil blir rammad av Kaminers tillfälligt berusade, skådespelande vän från Smolensk. I stället för att tillkalla polis, skjutsar han hem honom. Vilket räddar vännen från utvisning och blir början till en underbar vänskap....

Man får också små glimtar från livet i det gamla Sovjetlandet: från den tiden när solidariteten på första maj innebar att alla bjöd varandra på vodka och portvin.

I Kaminers nutida Berlin är pulsen hög. Det är här alla invandrare och emigranter vill leva och kämpar för att överleva och för att inte bli utvisade. Dagens ryska emigranter är pragmatiska och anpassningsbara. De hoppas på en bättre tillvaro. Med en lätt ironisk blick skildras denna stad fylld av fixare, bohemer, häxor och allehanda udda existenser. Trots att både arbetslöshet, sociala orättvisor och integrationsproblem förekommer, så är det ändå en tämligen vänlig och idyllisk stad som beskrives.

Många år tidigare bodde här en annan skrivande ryss, **Vladimir Nabokov**. Han kom till Berlin år 1922. Hans far mördades där av ryska terrorister. Han lever bland och berättar om den första vågens emigranter. 1937 lämnar Nabokov med fru och barn Tyskland. Vera Nabokova var judinna och det började bli alltför farligt att vistas där. Berlin förekommer bl.a. i romanen ”*Dar*” (Gåvan), 1952, och ett antal noveller skrivna under den tid han vistades där.

Den första vågens ryska emigranter som kom efter revolutionen och inbördeskriget valde Berlin för att det var den europeiska metropol som låg närmast Ryssland. Som mest, år 1923, lever här 360 000 emigranter. De har kommit som flyktingar och förlorat nästan allt. De är inte egentligen intresserade av att leva i Berlin, utan längtar hem till sitt Ryssland. Även Nabokovs berättelser från Berlin präglas av denna nostalgi.

De ryska emigranter som förekommer i Nabokovs Berlinhistorier är ofta tragiska. Ibland är de t.o.m. löjliga: det är den bedragne äkta mannen, som smiter från den duell som han själv har utmanat hustruns älskare på. Det är den vackra adelsdottern Olga, som får försörja sig på att sticka små fåniga mössor och ge fransklektioner och som förfaller alltmer. När hon till slut gifter sig, så dröjer det inte länge innan hon dör hon i barnsäng. Det är Jasja som ingår en självmordspakt med sin bästa vän och den flicka bägge är förälskade i. Han blir den förste och siste som håller löftet.

Emigrantmiljön skildras ofta som lite sjavig och sjaskig. Många av ryssarna har fått kliva ner flera pinnhål på samhällsstegen. Våningarna är små, gardinerna malättna och möblerna avskavda. Gammal börsaristokrati har fått liera sig med nyrika uppkomlingar för att överleva. Trots detta försöker man upprätthålla den

svunna tidens liv. Man träffas för att hålla litterära salonger och för intellektuella samtal.

Den tyska befolkningen finns någonstans i periferin, som några som iakttas och som skildras som främmande och lite obegripliga existenser. Ofta finns det en ton av road likgiltighet, men det finns även avsnitt där detta övergår till öppen fiendtlighet t.ex. i ”*Dar*”, där de badande tyskarnas kroppar i Grunewald beskrivs med äcklad noggrannhet.

Nabokovs bild av Berlin är i mycket präglad av att han får uppleva hur nazismen växer sig allt starkare. För honom, som tidigare levt i en tämligen skyddad, välordnad värld, blir konfrontationen med Tyskland också konfrontationen med anti-intellektualismens, brutalitetens och råhetens triumf. När han lämnar Berlin gör han det för gott. Han återvänder aldrig mer till Tyskland.

Både Nabokov och Kaminer var 23 år när de kom till Berlin. Båda anpassade sig på olika sätt till livet i väst. Båda rör sig i samma stad. Men där upphör likheterna. Nabokov rör sig det i gamla ryska Berlin: Charlottenburg eller Charlottengrad som det kallades – en medelklasstadsdel i centrala västra Berlin. Där fanns det ryska kaféer, bokhandlar och förlag (86 st. som mest). Kaminers Prenzlauer Berg, en tidigare del av Östberlin, är en bohemisk och ungdomlig stadsdel med trendiga och fashionabla inslag.

Det har förflutit ungefär 80 år sedan första och femte vågens emigration. Den femte vågens emigranter är de första som kunde emigrera efter att det sovjetiska projekt hade havererat, som den första vågens emigranter flydde från. Utan att jämföra litterära kvaliteter hos Kaminer och Nabokov, vilket vore som att jämföra **Torsten Ehrenmark** och **August Strindberg**, så kan man bara konstatera att de bägge speglar sin tids emigranter på ett utmärkt sätt.

Den brinnande ängeln

- till minne av fiendskap och kärlek

Denna text publicerades först i Operans program för föreställningen.

Sommaren 1906 befinner sig **Valerij Brjusov** på resa i Sverige. Han är 32 år gammal - men han har fem diktsamlingar bakom sig, han är den ledande teoretikern i den ryska symbolistiska rörelsen, han är inflytelserik redaktör och förlagsman.

Redan 1894 -95 hade han publicerat tre små häften "*Ryska symbolister*" som skulle ge intryck av en hel diktarskola men där han hade skrivit det mesta själv eller under pseudonym. Med viss rätt kunde han sedan räkna sig som skaparen av symbolismen i den ryska litteraturen. Mycket var direkt inspirerat av franska sekelslutsförfattare som **Verlaine**, **Rimbaud** och **Mallarmé**, och som sina utländska förebilder ville Brjusov vårda sig om den lyriska formen, konsthantverket - samtidigt som han anslog en lätt dekadent ton. Berömd - eller beryktad - blev han för sin enradning "O, dölj dina bleka ben" som kritiken skulle parodiera i årtal.

Men nu sitter han således i Visby på Gotland och skriver hem till Ryssland om ringmuren, kyrkoruinerna och havet. I ett brev från den 27 juni 1906 heter det:

Jag ser havet som vi en gång betraktade tillsammans, det hav som jag en gång betraktade med barnsligt djärva ögon - och jag minns och jag tänker på vilket liv, vilken oro som jag då blev uppfylld av! (Ý) Skulle jag inte vilja vara ung? Skulle jag inte vilja vara vacker? Men i min själ finns bara kraftlöshet, stoft, förruttnelse, ett obehag inför det förgångna, de sista vissnande gröna bladen.

Den som Brjusov skriver till är **Nina Petrovskaja** som han i flera år har haft ett ytterst laddat förhållande med. Och brevet från Visby vittnar alldeles tydligt om att Brjusov är på väg att avsluta deras nära relation.

Nina Petrovskaja var elva år yngre än Brjusov. Hon var gift med litteratören och förläggaren Sergej Sokolov (pseudonymen Kretjetov) och hon var själv en lovande, brådmogen författare som hade debuterat i en antologi som maken gav ut 1903. Petrovskaja höll vid nitton års ålder redan en litterär salong, hon bidrog med småstycken i de litterära tidskrifterna - och hennes novellsamling "*Sanctus amor*" (!) fick - hyggligt nog - betyget "3+" av Brjusov i ett brev efter deras brytning. 1908 bosätter hon sig i Frankrike och återvänder efter 1911 inte mer till Ryssland.

Första gången Brjusov fick upp ögonen för Petrovskaja tycks ha varit vid premiären på **Tjechovs** "*Körsbärsträdgården*" den 17 januari 1904. Hela den ryska kultureliten var där. Och Nina Petrovskaja skriver i sina memoarer: "Den kvällen steg Brjusov in i mitt liv på ett för mig ännu otydligt vis och skulle stanna där för alltid - för evigt."

Men den kvällen på teatern var hon ännu i sällskap med **Andrej Belyj** som också han redan var ett stort namn i symbolistkretsarna och skulle gå till

litteraturhistorien på 1910-talet med den stora romanen "*Petersburg*". Petrovskaja hade närmast sig Belyj på hösten 1903, just vid den tid då man kunde ana en begynnande ideologisk splittring i den ryska symbolismen. För Andrej Belyj var rörelsen mycket mer än bara en litterär riktning: han drömde om en ny harmonisk gemenskap mellan den synliga och den osynliga världen, om författaren som "teurg", en mystisk erfarenhet, ett universellt broder/systerskap.

Nina Petrovskaja fångades av de tankarna och såg Belyj som "en ny Kristus". Men det förhållande som de inledde skulle snart inte grundas bara på andlig gemenskap och "mysteriell" kärlek. Redan i början av år 1904 skriver Belyj i sin hemliga självbiografi: "Jag har ju försökt förklara för Nina Ivanovna att Kristus står emellan oss; det har hon accepterat; och så kommer plötsligt "det där". Mysteriet hade blivit en enkel romans - Andrej Belyj och Petrovskaja går skilda vägar.

Petrovskaja lämnar "mystikern" Belyj för "magikern" Brjusov - och hon blir också den direkta orsaken till brytningen mellan de båda författarna. Det fanns snart ingen ände på vad Belyj kunde anklaga Brjusov för under åren 1904-1905. Brjusov höll på att förvandla symbolismen till en känslolös, akademisk övning, hette det. Hans lidelse var alltid tyglad, han var en kylig experimentmakare med ett eklektiskt förhållande till historien, "ett vanvett, noga inknäppt i syrtuten".

Men Belyj var förstås orättvis: visst fanns där i Brjusovs principiellt erotiska poesi en verklig lidelse, en smak för det ockulta - det märks inte minst i samlingen "*Stephanos*" (december 1905), vars centrala dikter är tillägnade den inte helt kravlösa Nina Petrovskaja. Det är också nu - under svåra depressioner och med ett tilltagande morfinberoende - som Valerij Brjusov "mitt bland kosackernas gevärssalvor och mellan ett par promenader längs släckta och barrikaderade gator fortsätter att arbeta på sin roman". Romanen är "*Den brinnande ängeln*" där han verkligen - enligt Belyj - medvetet börjar uppträda i rollen som "magiker", en demonisk frestare och "mörkrets" tjänare. Men det är till 1500-talets Tyskland som Brjusov förlägger sin version av triangeldramat i den första ryska revolutionens tid.

Andrej Belyj - "profeten" i symbolistkretsen "Argonauterna" - blir förebild för greve Heinrich von Otterheim som är medlem av ett hemligt, mystiskt sällskap på jakt efter "sanning och ljus". Belyjs och Nina Petrovskajas förhållande, den relation som utlöste krisen i Belyjs världssyn, återspeglas i greve Heinrichs närmande till Renata som uppfattar honom som en "ängel". Men när Renata engagerar Heinrich för "jordisk" kärlek ser han alla sina förhoppningar haverera: Heinrichs

"flykt" från Renata motsvaras av Belyjs försök att bryta den förbindelse som börjar plåga honom. Petrovskajas närmande till Brjusov har en parallell i de äventyr som Renata och Ruprecht (Brjusov) upplever.

När Ruprecht och greve Heinrich möts och sedan duellerar är detta ett eko av "den intellektuella duellen" mellan Brjusov och Belyj, kampen mellan deras bägge åsikter om vad den symbolistiska diktningen skall syfta till och hur den skall se ut. Och försoningen, den nya vänskapen mellan Brjusov och Belyj, som kommer efter deras stormiga förhållanden med Nina Petrovskaja, finns också tecknad i romanen. Det finns ett utkast till en scen i romanen där Ruprecht och greve Heinrich träffar varandra efter Renatas död och där Ruprecht skänker greven Renatas bönbok. Den har då inskriptionen "Till minne av fiendskap och kärlek" - och de orden överensstämmer exakt med vad Brjusov skriver till Belyj i sin dedikation av novellsamlingen "*Jordaxeln*" 1907!

"Den brinnande ängeln" utkommer i Ryssland, först i den tidskrift - "*Vågen*" - som Brjusov redigerar samma år, 1907, och publiceras i bokform året därpå. Och - tvärtemot vad man skulle kunna tro - är Nina Petrovskaja lycklig över att ha fått stå modell för Renata: så intensiv fortsätter hennes tillgivenhet för "magikern" Brjusov att vara.

Han behövde äkta jordiska förebilder, och hos mig fann han åtskilligt av det som krävdes

för den romantiska bilden av Renata: förtvivlan, en livlös längtan efter ett fantastiskt vackert förflutet, en beredskap att kasta sin värdelösa existens på vilket bål som helst, bakvända religiösa idéer och förväntningar som blivit förgiftade av demoniska frestelser. (Ý) Brjusov behövde mig för att skapa inte en falsk, inte en vid skrivbordet påhittad utan en nästan äkta bild av Renata i "Den brinnande ängeln" - så skriver hon i sina memoarer.

Och hon identifierade sig så starkt med Renata att hon till och med i fortsättningen skrev sig med det förnamnet och konverterade till katolicismen.

Ute i Europa förde hon ett kringflackande liv - utan att vilja kalla sig för emigrant. Hon vistades i Rom, i Berlin och i Paris men hade aldrig någon framgång i de utvandrade ryssarnas press. **Gorkij** försökte hjälpa henne, men hennes situation blev allt svårare och hon levde snart i yttersta fattigdom. Ett tag efter kriget tycks hon ha bott granne med **Prokofjev** utan att de visste om varandra. I februari 1928 begick hon självmord - bara några månader efter det att Prokofjev hade slutfört orkestreringen av "Den brinnande ängeln" som han börjat arbeta med efter Brjusovs roman 1919.

Och Brjusov själv? Han blev kvar i Ryssland och konverterade till kommunismen. Efter bolsjevikernas maktövertagande arbetade han i deras folkkommissariat för utbildningsväsendet (Narkompros), han blev mentor för en ny proletär författargeneration och han fann nya ämnen för sin poesi i naturvetenskapen. Men hans lyrik blev alltmer överlastad och tungfotad och røjde inte längre några spår av hans tidigare stilistiska mästerskap. Utlevad och nedbruten i förtid dog han 1924.

Andrej Belyj levde i Ryssland fram till 1934. Det var samma år som Prokofjev återvände hem.

Lars Erik Blomqvist

E-post: lars-erik.blomqvist@sh.se

Nya böcker och lästips

Ryssland och Europa

- många frågor, många svar

Russia and Europe: Putin's Foreign Policy

Yuri Fedorov & Bertil Nygren (eds.)

FHS, Försvarshögskolan Acta B 23, Stockholm, 2002. s. 144

Frågan om Rysslands förhållande till Europa är ständigt aktuell och har inte minskat i aktualitet under de senaste åren.

I synnerhet efter den 11 september har frågorna varit många kring den ryska orienteringen västerut. Var Putins närmande till USA ett genuint brott med tidigare utrikespolitisk doktrin? Hur djupgående och hur permanent är Putins närmande till Europa och till USA? Finns det ett brett stöd för Putins västorientering?

Är Väst liktydigt med USA och Europa i ryskt tänkande? Och är det Putin själv som är drivande bakom omsvängningen?

Frågorna är många, och svaren ofta mångfald fler. Det är därför ett angeläget ämne som Försvarshögskolan tagit sig an.

Resultatet, som är en samling uppsatser på temat Ryssland – Europa, föreligger i FHS under våren utkomna *Russia and Europe: Putin's Foreign Policy* och innehåller bidrag från såväl FHS egna som en rad ryska säkerhetspolitiska forskare.

Frågan är oerhört mångfacetterad. Förutom de geografiska perspektiven finns det kulturella, religiösa, mentala och, givetvis, politiska dimensioner på problemet. **Charlotte Wagnsson** gör en empirisk genomgång av ryska perceptioner av Europa och Rysslands plats i förhållande till Europa och skapar med hjälp av nyligen utförda opinionsundersökningar en lättfattlig bild av den ryska självsynen i förhållandet till Europa. I kapitlet "Europe – how prominent a place in the Russian mind"? visas att Europa spelar en framträdande roll i det ryska medvetandet, såväl som förebild och som potentiell samarbetspartner och att det hos den ryska allmänheten finns ett tämligen gott stöd för samarbete med Europa.

Ett centralt problem i boken är vad perceptionen av Europa har för implikationer för rysk utrikespolitik. Debatten om Rysslands ställning mellan Europa och Asien är långt ifrån ny, de frågeställningar som reses har sällan några självklara svar och uppfattningarna om Europas betydelse för Ryssland är legio.

Alexander Nikitin skriver i kapitlet "Eurasianism in the Russian mentality and policy towards Europe" om vad han kallar "eurasianismens" – betonandet av Rysslands unika ställning mellan Europa och Asien – betydelse. Framst uppmärksammas det "euroasianistiska" tankegodsets betydelse för utformningen av oppositionella uppfattningar av rysk utrikespolitik, som dessa formulerats till exempel av **Zjirinovskij** och **Zjuginov**. I mycket uppehåller Nikitin sig vid ryska uppfattningar om de före detta sovjetrepublikerna och hur Ryssland bör hantera det faktum att de nu är självständiga. Skall man sträva efter att söka återupprätta en union eller skall man nöja sig med att knyta de slaviska staterna närmare varandra? Resonemanget mynnar ut i fyra dilemman med vars hjälp Nikitin klassificerar ryska utrikespolitiska ståndpunkter som antingen integrationistiska eller radikal-nationalistiska.

Nikitin studerar också hur den "euroasianistiska" traditionen påverkar synen på de transatlantiska strukturerna, i synnerhet Nato, men även OSSE. Nikitin menar att Ryssland är besatt av Nato och tolkar allt som händer – "till och med diskussioner om Maltas deltagande i PFF" – som ovänliga handlingar riktade mot Ryssland.

Bertil Nygren anlägger ett annat perspektiv och studerar i sitt kapitel "Russia and Europe, or Russia in Europe?" hur Putin och den styrande eliten ser på Europa och vilken betydelse det får för rysk utrikespolitik. Det centrala i Nygrens undersökning är identiteten – hur ser Putin och hans utrikespolitiska ledning själva på Rysslands plats i Europa? Slutsatsen blir att Putins "going European" är en allvarligt menad strategi. Putin har verkligen satt upp som mål att i större utsträckning integrera Ryssland med Europa. Däremot finner han inte stöd i den ryska utrikespolitiska retoriken för att

Ryssland entydigt ”hör till” Europa. I stället betonas att Putins budskap är mångtydigt. Än betonas Rysslands roll i ett odelbart Europa, än dess dubbla europeisk-asiatiska identitet, än Rysslands unika ställning mellan Europa och Asien.

En annan viktig frågeställning är hur inställningen till Europa ser ut i olika grupper i samhället. **Jurij Fedorov** konstaterar i sin uppsats "Europe in Russia's security thinking today" att utvecklingen av förhållandet mellan Ryssland och USA/Europa i hög grad beror på om de styrande eliterna har förändrat sitt tänkande och anpassat det till de nya omständigheterna.

Samma omsvängning har inte skett i de breda folklagren. I Ryssland finns därför ett stort, och växande, gap mellan de förhärskande ”strategiska strukturerna” och den nya politiken.

Fedorov konstaterar också att Putins omsvängning ägde rum redan vid toppmötet i Ljubljana och inte den 11 september. Putin hade flera månader före terrorattackerna insett att **Primakovs** multipolaritetsdoktrin inte tjänade Rysslands säkerhetspolitiska intressen utan i stället motarbetade dem. ”Stormakten” Ryssland hade inte särdeles mycket handlingsfrihet och Putin insåg att den inslagna linjen var en återvändsgränd. Om man fortsatt skulle Ryssland ha tvingas välja mellan att förlora ansiktet för att man inte hade något att sätta emot det amerikanska agerandet, eller inleda en konfrontation som man inte hade haft råd med. Fedorov ställer sig också frågan huruvida Putins utrikespolitiska omorientering är uppriktig och varaktig, en fråga som han dessvärre inte besvarar.

Framställningen knyts ihop på ett mycket förtjänstfullt sätt i **Susanna Rabow-Edlings** "Russia's relationship to Europe in Slavophile thought." Förutom att den är utomordentligt välskriven och på ett lättbegripligt sätt förklarar problematiken bakom begreppet slavofili ger den också en sammanhållande grund för resten av uppsatserna och förklarar åtminstone en del av den ryska kluvenheten mellan Öst och Väst. Kanske hade uppsatsen gjort ännu större nytta om den befunnit sig först i boken?

Det problem som diskuteras i *Russia and Europe* är, som tidigare sagts, angeläget och ständigt aktuellt. Det är dock inte oproblemiskt att analysera rysk utrikespolitik med perceptioner av Europa som bakgrund. Författarna utgår ofta från att identiteten har stor betydelse för utrikespolitikens utformning, ett antagande som inte alltid kan ledas i bevis. I stället konstaterar man att frågan huruvida Ryssland ”hör till” Europa eller ej inte kan besvaras genom att studera utrikespolitiken.

Identiteten spelar utan tvivel en stor roll för ett lands politik, men kausalitetskedjan mellan identitet och politik är så lång att det är svårt att peka på något direkt

samband. Mellan identiteten och politikens utformning finns en stor mängd andra faktorer som ekonomi och inrikespolitik. Tyvärr nämns dessa – till exempel ekonomins betydelse för närmandet till Europa – bara i bisatser. Det finns även ett annat problem med att med utgångspunkt i analys av identiteten söka förklara utrikespolitiska vägval.

Identiteten är värderingar som uppenbarligen förändras mycket långsamt – hur förklarar man då de tidvis drastiska omorienteringar som skett i rysk utrikespolitik under 1990-talet?

Jörgen Cederberg

E-post: jorgen.cederberg@telia.com

Rar skrift om Centralasien - på svenska

Centralasien - gamla kulturer i ny förpackning

Torgny Hinnemo

Världspolitikens dagsfrågor, Nr 7, 2002, UI

Centralasiens lång historia och rika kultur förknippar vi kanske mer än något annat med staden Samarkand.

Sovjetunionen lämnade emellertid efter sig en helt ny politisk verklighet, fem unga stater som nu söker sin plats i världsordningen, skriver Torgny Hinnemo i skriften om Centralasien.

Torgny Hinnemos skrift är lika välkommen som angelägen. Kortfattat och pedagogiskt beskriver han Centralasiens historia och dagsaktuella problem på 30 innehållsrika sidor. Det är bara att hoppas att Hinnemos skrift kommer att tjäna till inspiration och fördjupning. Centralasien är närmare än vi tror.

Skarpsinnigt om medborgarskap i Baltikum

L'Etat, c'est pas moi. Reframing Citizenship/s/ in the Baltic Republics

Olivier Danjoux

Lund Political Studies nr 122, 2002

Det är inte var dag en fransk statsvetare doktorerar vid ett svenskt universitet. Men i april 2002 gjorde **Olivier Danjoux** det vid Lunds universitet med en avhandling om medborgarskap i dagens Baltikum. Titeln är ett avsiktligt felcitat av den franske "solkonungen" Ludvig XIV:s ord om sitt kungadöme av Guds nåde, "*L'Etat, c'est pas moi. Reframing Citizenship/s/ in the Baltic Republics*" (Lund Political Studies nr 122, 2002). Avhandlingen syftar dels till att bedöma hur användbara västliga teorier om medborgarskap är för att analysera

demokratiseringen i det postkommunistiska Baltikum, dels till att berika kunskapen om och öka förståelsen av Estlands, Lettlands och Litauens sociala och politiska utveckling.

Att Danjoux valt att inrikta sig på medborgarskapet motiverar han med att det enligt honom varit ganska förbisett inom politisk teori i allmänhet och särskilt inom demokratiseringsstudier. När medborgarskapsfrågan i Baltikum diskuterats har det mest handlat om vem som bör få bli medborgare i stället för vad det innebär att vara medborgare.

Han diskuterar inte om medborgarskapslagarna efter den återvunna självständigheten 1991 är rimliga eller rättvisa utan snarare vilka sociala och politiska följder de fått. Danjoux är inte intresserad av att fördöma eller försvara medborgarskapslagarna eller -politiken i Baltikum, även om hans förintande kritik mot kritikerna också är ett ställningstagande som docenten **Anders Uhlin** från Södertörns högskola påpekade i sin briljanta opposition under disputationen.

Att Danjoux valt att studera de tre baltiska staterna beror bl a på att han anser att de är unika bland före detta kommunistiska stater. De skiljer sig både från de östeuropeiska satellitstaterna och från de övriga sovjetrepublikerna.

Att jämföra Estland, Lettland och Litauen är dessutom fruktbart eftersom länderna och folken är så olika trots geografiskt grannskap och en likartad 1900-talshistoria.

I sin avhandling konstaterar Danjoux att många utländska samhällsforskare och journalister betraktat utvecklingen i Baltikum från Moskvas horisont och därigenom förvandlat de tre baltrepublikerna till ett slags "sovjetologiska fotnoter" i sina skildringar. Danjoux hade genom sina språkkunskaper, omfattande litteraturstudier och sina upprepade besök i alla tre baltstaterna skaffat sig betydligt bättre förutsättningar för att förstå de baltiska folken och samhällena. Det märks tydligt i hans avhandling - det enda verk av en icke-baltisk författare som jag läst utan att finna ett enda sakfel om baltiska förhållanden. Och hans litteraturförteckning rymmer en rad intressanta titlar som jag inte hade en aning om, fast jag sysslat med baltiska frågor i årtionden.

Med den logiska skolning som präglar åtskilliga franska forskare kan Danjoux inte låta bli att notera sådant som han uppfattar som logiska motsägelser i olika forskares och politikernas utsagor. Han finner det exempelvis anmärkningsvärt att Rysslands ledare krävde att alla ryssar automatiskt skulle beviljas medborgarskap i de baltiska staterna, samtidigt som de ifrågasatte dessa staters rätt att existera. Han påminner om att Rysslands utrikesminister Andrej Kozyrev, inte drog sig för att under 1993 kalla behandlingen av rysktalande i Baltikum för "etnisk rensning", trots att det inte förekommit något etniskt våld vare sig under eller efter Baltikums

frigörelse och trots att observatörer från en rad internationella organisationer avvisat allt tal om systematisk diskriminering av ryssarnas mänskliga rättigheter i Baltikum. Danjoux tycks inte hysa någon större respekt för de utländska journalister och samhällsforskare som okritiskt anammat den sovjetiska och senare ryska propagandan i dessa avseenden och även torgfört sina egna etnocentriska uppfattningar. Sist men inte minst påpekar Danjoux i sin inledning att det är säkrare att leva som "ryss i Riga än som svart afrikan i vissa västeuropeiska städer eller som vem som helst på Korsika eller i Nordirland".

Danjoux skiljer på medborgarskapets horisontella resp vertikala dimensioner, alltså förhållandet mellan medborgare respektive mellan medborgare och stat. Problemen mellan medborgare samt mellan medborgare och icke-medborgare är enligt honom små. Visserligen finns en stor språkklyfta i exempelvis Estland, där estnisk- och rysktalande lever i två parallella samhällen. Denna klyfta permanentas av det parallella skolsystemet som främst är ett arv från sovjettiden, då ryska barn förväntades gå i ryskspråkiga skolor och icke-ryska barn tilläts gå i egenspråkiga skolor - åtminstone i sina "egna" unionsrepubliker. Isoleringen har enligt Danjoux inte skapat någon aggressivitet mellan grupperna.

Extremhögern är enligt honom mycket svag i Estland - t o m svagare än i Lettland och Litauen.

Att balterna lyckades frigöra sig efter årtionden av folkmord och förtryck utan att kröka ett enda hår på ett enda ryskt huvud hör onekligen till det jag som est - och balt - är mest stolt över. Danjoux har också rätt i att problemen i Baltikum inte i huvudsak handlar om att hantera etnisk mångfald. En rad internationella organ har bekräftat att det inte förekommer någon nämnvärd diskriminering mot etniska minoriteter eller kränkningar av mänskliga rättigheter i Baltikum. Det vanskliga ligger snarare i det samtidigt stats-, nations- och demokratibyggnade där direkta internationella förebilder saknas.

Däremot menar Danjoux att det brister i medborgarskapets vertikala dimension, alltså förhållandet mellan statsmakt och medborgare. Demokratins institutioner fungerar visserligen, men de politiska partierna är svaga och personfrågor blir lätt viktigare än sakfrågor i debatten. Det försvagar enligt Danjoux medborgarskapet även om organisationsgraden i samhället är hög samt debatten fri och delvis livlig.

Bland det mest intressanta i Danjouxs avhandling är översikten av Baltikum under sovjettiden. Han har anmärkningsvärt väl lyckats fånga hur den sovjetiska teorin och praktiken påverkade enskilda människor och hela folk. I **Havels** efterföljd menar han att gränsen mellan förtryckare och förtryckt inte bara gick mellan grupper utan snarare inom varje individ. Han visar exempelvis hur sovjetiska företeelser som *dedovtjinan* (=den systematiska pennialismen inom krigsmakten)

och kösystemet bidrog till att demoralisera individerna.

Dedovtjinnan demoraliserade många män, samtidigt som kösystemet förenklat uttryckt blev de kvinnliga affärsbiträdenas möjlighet till godtycklig maktutövning. I båda fallen reproducerades förtrycket och internaliserades. Goda stod till slut inte längre mot ondans utan nästan alla drevs att dagtinga med sina samveten, så att gränsen mellan frihet och förtryck delvis suddades ut.

Som sig bör går Danjoux också igenom de baltiska medborgarskapslagarna och orsakerna till att den litauiska kom att skilja sig så mycket från den estniska och lettiska. Litauerna lyckades hålla sin andel av befolkningen i Litauen kring 80 procent under hela sovjettiden. Vid dess slut ansåg hela 83% av ryssarna, 78% av polackerna och 77% av vitryssarna i Litauen att varje invånare i republiken borde behärska litauiska språket.

Läget i Estland och framför allt i Lettland var demografiskt helt annorlunda. Än idag är de lettisktalande i majoritet i en enda av landets sju största städer (Jelgava) medan de övriga sex (Riga, Daugavspils, Liepaja, Jurmala, Ventspils och Rezekne) har rysktalande majoritet. Letterna utgjorde visserligen en knapp majoritet i hela Lettland med 52% enligt 1989 års folkräkning - och ytterligare ett par, tre procentenheter idag - men många letter levde och lever än i dag i samhällen där de utgör en minoritet av befolkningen. Så uppstod den paradoxala situationen med en majoritet som led av mindrevärdeskomplex medan den ryska minoriteten länge levde med ett överläghetskomplex och vägrat se sig själv som en minoritet i ett icke-ryskt land.

Liknande har situationen varit i nordöstra Estland, där esterna varit i klar minoritet i nordöstra delen av landet - inte minst i Narva (där uttrycket "etnisk rensning" för en gångs skull är befogat i Baltikum med tanke på den sovjetiska fördrivningen av överlevande ester efter andra världskriget).

Danjoux redogör för de olika turerna i de baltiska lagstiftningarna om medborgarskap. Den uppmärksamme kan notera intressanta detaljer som att Litauen som allmänt ansetts som ett föredöme av mindre sakkunniga bedömare krävde längst bosättning av invandrare som vill söka medborgarskap - 10 år mot 5 år i Lettland och bara 2 år inledningsvis i Estland (sedan 1995 också där 5 år). Framför allt Estlands lagstiftning var alltså ovanligt generös jämfört med andra europeiska länder som Sverige (5 år), Tyskland (10 år) och Schweiz (12 år). Noteras kan även att det av många utländska betraktare - främst journalister, men även en del politiker och samhällsforskare - kritiserade språkravet i Estland gällde 1 500 ord. Det motsvarar ordförrådet hos en genomsnittlig grundskoleelev.

Danjoux tar som sagt inte ställning till om krav av detta slag är rimliga eller rättvisa - för egen del ser jag inget orimligt eller orättvist i det. Tvärtom, om mina föräldrar inte skulle ha lärt sig svenska under sina år som flyktingar i Sverige skulle jag nog ha varit den förste att se det som ett utslag av bristande respekt för det svenska samhälle som gav dem en fristad undan nazistiskt och kommunistiskt förtryck.

Opponenten Anders Uhlin konstaterade i sin sammanfattning att en tydligare och mer avgränsad problemformulering hade underlättat för både Danjoux och läsaren. Den långa genomgången av medborgarskapsteori hade kunnat kortas utan att avhandlingen förlorat på det, framför allt eftersom utvärderingen av hur användbara olika medborgarskapsteorier är för att skildra utvecklingen i Baltikum inte blir central i avhandlingen. Däremot lyckas Danjoux utomordentligt väl med att öka kunskaperna och förståelsen för Baltikums sociala och politiska utveckling, menade opponenten, och jag kan bara instämma.

Avhandlingen präglas enligt opponenten av analytiskt skarpsinne, stor originalitet, stilistisk elegans, djup insikt i baltiska samhällsförhållanden samt ett sympatiskt engagemang och inlevelseförmåga. Opponenten som en gång fick beröm för att han lärt sig indonesiska för att skriva sin egen avhandling dolde inte heller sin beundran för att Danjoux lärt sig att hjälpligt förstå såväl estniska som lettiska och litauiska. Sammanfattningsvis konstaterade opponenten Anders Uhlin: "Avhandlingen är ett imponerande arbete som varit synnerligen stimulerande att läsa och som borde väcka stort intresse bland forskare som studerar politik och samhällsutveckling i Baltikum liksom bland dem som är intresserade av medborgarskapsbegreppet i allmänhet".

Jag kan bara instämma. Danjoux avhandling kan anbefallas alla samhällsforskare som intresserar sig för utvecklingen i det forna Sovjet och Östeuropa.

Andres Küng

E-post: andres.kung@mailbox.swipnet.se

PS! Att Olivier Danjoux doktorerade i Lund berodde på att han efter akademiska studier i Frankrike hamnade i British Columbia, där han träffade sin numera hustru Lotta som vidareutbildade sig där i engelska och franska. Olivier följde med henne till Lund, där han började med att läsa svenska för invandrare innan han så småningom började undervisa svenskar i franska och statskunskap tills han själv doktorerade. Numera bor de i Bryssel och arbetar åt EU-parlamentet.

Doktorandpresentationer

The Role of Ports in the Russian Transit Trade in the Baltic Sea Region

Namn: Alf Brodin

Institution: Handelshögskolan Göteborg, Kulturgeografiska Institutionen

E-post: alf.brodin@geography.gu.se

Tel: 031 - 773 14 21

Fax: 031 - 773 13 98

Box 630

405 30 GÖTEBORG

Beskrivning: The aim of this study is to describe how the changing geopolitical environment in the former Soviet Union (FSU) has created a new transport geography, and thereby resulted in new patterns of foreign trade routes, port competition and market economic adaptation in the eastern Baltic Sea fringe. It is also attempted to map the geographical origing, based on oblast levels, of transit trade from Russia and other CIS countries in this region.

Urban Life and Landscape in Russia in the Aftermath of Modernity (working title)

Namn: Thomas Borén

Institution: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, 106 91 Stockholm

E-post: thomas.boren@humangeo.su.se

08-16 48 30

Hemadress:

Crafoords väg 14, 3 tr

113 24 Stockholm

telefon: 08-30 27 23

Beskrivning: Avhandlingen behandlar stadsrummet och vardagslivet i Sovjetunionen/Ryssland under de senaste 30 åren med syftet att förstå hur de vuxit fram, samspelar med och anpassats till samhällsförändringarna under perioden. Det empiriska materialet baseras främst på deltagande observation och tematiska samt strukturerade intervjuer i Sankt Petersburgs ytterstadsområden. Huvuddelen av fältarbetet (ca 15 månader) utfördes i Ligovo/Uritsk, ett tidstypiskt höghusområde byggt runt 1970, ca 15 km sydväst om centrum.

The Post-Soviet City in the 21st Century

Namn: Michael Gentile

Institution: Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet 3.

E-post: michael.gentile@kultgeog.uu.se

Beskrivning: Den post-sovjetiska staden är under stark förändring. Syftet är att analysera tre aspekter av denna omvandling. En sammanställning av hittillsvarande forskning om städernas nuvarande ställning och status i den post-socialistiska transitionsfasen effektueras, och tre omfattande empiriska fallstudier har genomförts av tre städer inom Östra Kazakstans län (Ust'-Kamenogorsk, Leninogorsk och Zyryanovsk) med ett antal nyckelpersonsintervjuer, 3136 kortintervjuer för en kartläggning av invånarnas socialgeografiska ställning, samt betydande fältobservation. Empirin redovisas med hjälp av tre breda teman – urbaniseringsprocessen, urban form och socialgeografiska processer. En diskussion av aktuella problem inom samhällsplaneringsområdet finner sin plats under alla de tre rubrikerna.

Coloured Universe and the Russian Avantgarde. M.V. Matiushin's Colour Theory in Soviet Russia 1932. (working title)

Namn: Margareta Tillberg

Institution: Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet

E-post: meke@swipnet.se

Tel: 08-644 88 89

Klippgatan 13

116 35 Stockholm

Beskrivning: Handlar om S:t Petersburg - Leningrad från sekelskiftet 1900 fram till 1932.

Monologisk dialog - tjeckiska mediesamtal i förvandling (Dialogue as Monologue - Talking in Czech Television)

Namn: Tora Hedin

Institution: Slaviska institutionen, Stockholms universitet

E-post: the@slav.su.se

Beskrivning: Mitt avhandlingsarbete fokuserar på dialogiska program i tjeckisk TV före och efter 1989. Huvudintresset ligger på hur samtalet är organiserat vad gäller status, roller och språkliga nivåer. Kodväxling och språklig fasad är viktiga begrepp i sammanhanget. Den allmänna medietvecklingen i Östeuropa efter 1989 ligger till grund för den språkliga analysen.

Estonian agriculture in the 20th century - transformation and institutional change

Namn: Hans Jörgensen

Institution: Institutionen för ekonomisk historia

E-post: hans.jorgensen@ekhist.umu.se

Department of Economic History

Umeå University

SE-901 87 Umeå, Sweden

phone. +46 90 786 55 05

fax. +46 90 786 71 38

mobile. +46 70 340 34 77

Beskrivning: Den pågående restitutionsprocessen i Estland innebär för jordbrukets vidkommande omfattande strukturella och institutionella förändringar. Upplösningen av kollektiv- och statsjordbruk analyseras i ett långsiktigt ekonomiskt-historiskt perspektiv där den dagsaktuella problembilden sammankopplas med erfarenheter och inverkan från den första självständighetstiden och Sovjettiden. Vid sidan om förändring av ägandeformerna har synen på marknad och jordbrukskooperation en central betydelse. Beroende på fokus så görs jämförelser med antingen Norden/Baltikum och/eller andra delar av Öst- och Centraleuropa. Avhandlingen inleddes 1997. Lic.avh år 2000: *Agricultural Transformation in Inter-war Estonia. Comparative Perspectives on Land Reform, Co-operation and Markets.*

The End of Collective Utopia: Postmodernist Reactions to Glasnost and Perestroika in Late Soviet Russia

Namn: Kristian Petrov

Institution: Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori,

Göteborgs universitet och Baltic and East European Graduate School, Södertörns högskola

E-post: kristian.petrov@sh.se

Beskrivning: Avhandlingen handlar om hur tidig rysk postmodernistisk diskurs

formeras som en dialektisk reaktion på perestrojkapolitiken i Sovjetryssland 1985-1991. Jag hoppas kunna ge ett idéhistoriskt perspektiv på den postkommunistiska mentaliteten som av vissa forskare betecknats som "nihilistisk" eller "politiskt apatisk". Dialektiken mellan kretsen kring Gorbatsjov och postmodernisterna förstås delvis som en ideologisk konflikt mellan två inflytelserika sovjetiska generationer: sextio-talisterna och den sista sovjetiska generationen ("åttiotalister"/"sjuttio-talisterna"). Jag undersöker bl.a. den historiefilosofiska betydelse och metafysiska status som Gorbatsjov och postmodernisterna tillskriver glasnost och perestrojka genom att titta på de metaforiska representationer som görs av begreppen. En av frågeställningarna berör kriterier för en politisk, opolitisk, apolitisk och antipolitisk attityd.

The Public Sphere and Transformation of Everyday Life in Post-Soviet Russia

Namn: Zaira Jagudina

Institution: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

E-post: Zaira.Jagudina@sociology.gu.se

Beskrivning: The Ph.D. thesis explores transformation of the public sphere and political culture in post-Soviet Russia with focus on the empirical study of the human rights NGOs' activists. The relationship between politics and everyday life in contemporary Russia is the main theoretical starting point in the case study of the instrumental and expressive aspects of the activists' political actions. The historical background, structural and cultural dimensions of the human rights activists' everyday tactics are explored drawing on the prior research, secondary materials as well as qualitative interviews, participant observation, and mass/alternative media representations.

Russian Security Policy in the Caucasus - The Case of Georgia

Namn: Per Normark

Institution: University of Kent at Canterbury

E-post: pernormark@telia.com

Beskrivning: Studie av vad Ryssland uppfattar som hotet från Kaukasus och också den ryska ambitionen, samt vad man gjort för att bemöta hoten och främja sina intressen runt sekelskiftet. Börjar med en studie av ryska officiella ståndpunkter och rysk debatt, för att sedan studera implementeringen av den ryska säkerhetspolitiken.

Nation-Building and Democratization in Post-Soviet Moldova

Namn: Andreas Johansson

Institution: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet och Baltic and East European Graduate School, Södertörns högskola

E-post: andreas.johansson@sh.se

Adress: M303, 141 89 Huddinge

Besök: Röntgenvägen 3, Flemingsberg

Tel nr: + 46 8 608 44 27

Fax: + 46 8 608 42 50

Beskrivning: My dissertation will focus on democratization and nation-building in Post-Soviet Moldova, with special attention to the problems of merging the political community, demos, with the ethnic community/-ies, ethnos.

Contemporary Moldova does here face a formidable challenge, with great economic, social and political problems while still struggling to find a foundation whereupon a nation could be built. The study will be conducted as a mass level survey, asking respondents questions concerning political representation and delegation in close relation to issues of ethnicity. At the moment this can still be classified as work in progress and I am still in the process of narrowing down my research problem.

LAND - NAMN - AVHANDLINGSTITEL

BALTIKUM - Alf Brodin - The Role of Ports in the Russian Transit Trade in the Baltic Sea Region

ESTLAND - Hans Jörgensen - Estonian agriculture in the 20th century - transformation and institutional change

GEORGIEN - Per Normark - Russian Security Policy in the Caucasus - The Case of Georgia

KAZAKSTAN - Michael Gentile - The Post-Soviet City in the 21st Century

MOLDAVIEN - Andreas Johansson - Nation-Building and Democratization in Post-Soviet Moldova

RYSSLAND - Thomas Borén - Urban Life and Landscape in Russia in the Aftermath of Modernity (prel. title)

RYSSLAND - Zaira Jagudina - The Public Sphere and Transformation of
Everyday Life in Post-Soviet Russia

RYSSLAND - Kristian Petrov - The End of Collective Utopia: Postmodernist
Reactions to Glasnost and Perestroika in Late Soviet Russia

RYSSLAND - Margareta Tillberg - Coloured Universe and the Russian
Avantgarde. M.V. Matiushin's Colour Theory in Soviet Russia 1932. (provisorisk)

TJECKIEN - Tora Hedin - Monologisk dialog - tjeckiska mediesamtal i
förvandling

Om du vill komma med i förteckningen kontakta Carolina Vendil. E-
post: carolina.vendil@foi.se